

MATERIAL SUPLEMENTARI A LA PUBLICACIÓ DE LA COMUNICACIÓ PRESENTADA A:

XII JORNADES D'HISTÒRIA DE LA FARMÀCIA. Barcelona, divendres 27 i dissabte 28 de novembre de 2015
ORGANITZA: SOCIETAT CATALANA D'HISTÒRIA DE LA FARMÀCIA

Aportacions a Flora Catalana Antiga, 1. *Hedera helix* L. (*Araliaceae*)

Cèsar Blanché i Vergés

Laboratori de Botànica, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona i Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya

---

Revista de la Societat Catalana d'Història de la Farmàcia (2016)

ANNEX 1 i REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES, 1-11

ANNEX 1. Selecció de registres arqueològics i orgànics d'*Hedera helix* L. (*Araliaceae*) inventariats al projecte Flora Catalana Antiga (actualització 15/9/2015)

Localitat	Cronologia	Descripció	Referència
MOSTRES ARQUEOLÒGIQUES			
EPIGRAFIA			
<i>Valentia</i>	ROM s. I dC	Inscripció funerària sobre calcària amb <i>hedera distinguens</i> .	ARASA & ESCRIVÀ , 1993
<i>Barcino</i>	ROM s. II dC	<i>Hedera distinguens</i> entre les invocacions als déus Manes d'un <i>titulus sepulchralis</i> (necròpolis de la Pl. Vila de Madrid)	BELTRAN DE HEREDIA <i>et al.</i> , 2007
<i>Tarraco</i>	ROM s. V dC	Inscripció funerària de la beata <i>Thecla</i> sobre marbre amb <i>hedera distinguens</i>	LÓPEZ VILAR & GOROSTIDI, 2015
Favara de Matarranya	ROM S II dC	<i>Hedera distinguens</i> en Inscripció funerària al Mausoleu de Favara dit "Caseta dels Moros")	BELTRÁN, 1998; MELGUIZO, 2005
<i>Aquae Calidae</i>	ROM	<i>Hedera distinguens</i> en dedicació funerària. Caldes de Montbui (grades dels banys destruïts el 1650)	HISPANIA EPIGRAPHICA 10157
<i>Dertosa</i>	ROM	Decoració sobre estela de pedra calcària local amb sanefes d'heura. Epitafi de <i>Verecundus</i> amb inscripció amb <i>hedera distinguens</i> . Vinebre.	HISPANIA EPIGRAPHICA 13766; HERNÁNDEZ PÉREZ, 2001
<i>Edeta</i> (Llíria)	ROM	Epitafi de <i>Callistus</i> , amb <i>hedera distinguens</i> . Inscripció funerària recollida en un manuscrit de F.de P. Aragó	HISPANIA EPIGRAPHICA 25194
<i>Ebusus</i>	ROM s. II dC	Inscripció en làpida funerària de Luci Oculaci Recte en pedra calcària amb <i>hedera distinguens</i> . Necròpolis romana de Puig des Molins (Eivissa)	HISPANIA EPIGRAPHICA 8964 COSTA, 2014
<i>Emporiae</i>	ROM S. IaC- IdC	Inscripció funerària commemorativa de Luci Cecili Macer sobre pedra calcària amb <i>hedera distinguens</i>	Exposició permanent MAC – Empúries
<i>lesso</i> (Guissona)	ROM	<i>Hedera distinguens</i> en inscripció funerària d' <i>lesso</i> dedicada a una nena	REVILLA & SANTACANA, 2015
ICONOGRAFIA			
<i>Barcino</i>	ROM s. I dC	Baixrelleu de fris funerària sobre arenisca, amb decoració incisa de fulla, que representa un rolet d'heura, senzilla, probablement en procés de fabricació.	BALIL, 1981; RAYA, 1993; BELTRAN DE HEREDIA <i>et al.</i> , 2007
<i>Ilerda</i>	ROM s. IV dC	Dibuix en placa de marbre de <i>Hedera</i> lligada per la tija a un ornament semicircular, trobat a la Paeria.	PÉREZ ALMOGUERA, 2003

<i>Emporiae</i>	ROM S.I dC	Iconografia en plaques de bronze decorades amb temes de culte al déu Sabaci – Possible interpretació: coronant el cap de Bacus, una garlanda de pàmpols de vinya o d’heura, i, just a sota, unes branques que podrien correspondre a fulles d’heura del tirs	TREMOLEDA, 2005
Vil·la romana de El Vilar (El Puig, València)	ROM s/d	Fragment de revestiment en placa de marbre amb dues tiges d’heura entrelaçades. Procedent del Museu del Palau arquebisbal de València ideat per F Perez Bayer, de mitjans del s. XVIII i destruït pel bombardeig francès de 1812. Actualment desaparegut	ARASA, 2013
La Serreta (Alcoi)	IBE s. III aC	Falcata funerària decorada amb fulles d’heura amb tiges llargues a l’extrem distal de la fulla. Sepultura 41.	REIG SEGUÍ, 2000
La Serreta (Alcoi)	IBE s. III aC	Falcata funerària decorada : Cartel·la a amb motius decoratius de fulla d’heura (i d’altres vegetals) i cartel·la b amb heures enllaçades i d’altres vegetals. Guarda lateral amb heures enllaçant un cap de felí. Sepultura 53.	REIG SEGUÍ, 2000
La Serreta (Alcoi)	IBE s. III aC	Falcata funerària decorada . Cartel·la amb heures enllaçades, amb d’altres elements vegetals. Sepultura 74.	REIG SEGUÍ, 2000
CERÀMICA			
No documentat	GRE S. VI aC	Gerra representant Dionís (tirs amb heura). Àmfora grega de figures negres. Procedeix d’un Taller d’Atenes	MAC-Barcelona
<i>Neapolis (Emporion)</i>	GRE s. V- IVaC	Fragment de ceràmica àtica de figures roges amb representació d’escenes dionisíiques	Exposició “ <i>El sexe a l’època romana</i> ” Empúries, 2015; MAYNÉ <i>et al.</i> , 2013
<i>I’bšm (Eivissa)</i>	PUN S. IV-II aC	Terracota de motlles de pa sacre. MAEF: Gravats negatius de fulles d’heura, aliment funerari per al més enllà.	MAEF-Eivissa (Puig des Molins) MECD, 2012
Guardamar de Segura	IBE s. V aC	Cràtera de la Contestània que reutilitza ceràmica àtica de figures roges. Vora exterior amb garlanda de fulles d’heura. Necròpolis de El Cabezo Lucero	GARCIA MARTIN, 2007
La Serreta (Alcoi)	IBE	Vas de la ‘Dama del telar de La Serreta’.	TORTOSA, 2007
La Serreta (Alcoi)	IBE s.IV-III aC	‘Vas dels guerrers de La Serreta’.	OLMOS & GRAU, 2005
Tossal de Sant Miquel (Lliria)	IBE s. III aC	Gran vas amb figures femenines decorat amb heures. Fragments de conjunts A i B.	IZQUIERDO & BALLESTER, 2005
Tossal de Sant Miquel (Lliria)	IBE	Vas decorat amb desfilada de guerrers i genets .Museu Prehistòria de Valencia	ARANEGUI <i>et al.</i> , 1997; IZQUIERDO & BALLESTER, 2005
Lliria	IBE	Càlat de Lliria (Museu de Prehistòria de Valencia)	LÓPEZ PÉREZ, 2011
L’Alcúdia (Elx)	IBE s.III – I aC	Gran càlat troncocònic de l’Alcúdia (Museu Arqueològic de L’Alcúdia). Fris amb fulles d’heura.	LÓPEZ PÉREZ, 2011
L’Alcúdia (Elx)	IBE	Detall de l’ala representada en el llop de la iconografia d’Elx Museu Arqueològic de L’Alcúdia).	LÓPEZ PÉREZ, 2011

Tossal de Les Tenalles (Sidamon)	IBE	Càlat recuperat de jaciment ilerget (Pla d'Urgell). MNAC inv num 1943	Museu de Lleida
Gebut (Soses)	IBE	Fragment de càlat decorat. Lleida, recuperat de jaciment ilerget (Segrià)	MNAC – Institut d'Estudis Ilerdencs- Museu de Lleida
<i>Baetulo</i>	ROM s I dC	Llàntia tipus voluta amb sanefa d'heura	CELIS, 2008
<i>Emporiae</i>	ROM s I dC	Decoració floral en llàntia .Corona que es desenvolupa sobre el disc d'una llàntia romana, ànàleg al reportat per CELIS, 2008	TREMOLEDA, 2005 Fig s/n: 79
Derellicte Cala Culip IV	ROM 78-82 dC	Fulla envoltant un cupido. (Reproducció). Motllo d'un bol de TS SG	MAC-Girona 19892; MAYNÉ <i>et al.</i> , 2013
MOSAIC			
Llíria	ROM S. II dC	Sanefa de fulles d'heura. Marc exterior del mosaic d'Hèrcules. Actualment al MAN-Madrid	BALIL, 1978
<i>Barcino</i>	ROM s. I dC	Mosaic del <i>cubiculum</i> de la <i>domus</i> del c/ Avinyó	CORTÈS, 2011 AJUNTAMENT DE BARCELONA, 2015
<i>Baetulo</i>	ROM s. I aC- s. I dC	Mosaic de les estances d'una casa benestant (<i>domus</i> Casa de l'Heura), amb jardí i piscina al c/ Lladó	SERRA RÀFOLS, 1936; ALEMANY, 1995; COMAS, M. & E. GURRI, 2003
<i>Baetulo</i>	ROM s. II dC	Mosaic tesel·lat en blanc i negre amb incrustacions de plaques de marbre de diferents colors a la <i>domus</i> del c/ Fluvià	SERRA RÀFOLS, 1936; COMAS, M. & E. GURRI, 2003
<i>Tarraco</i>	ROM	Mosaic del Triomf de Dionís, amb corona d'heura . Inv 2922 MANC Tarragona	NAVARRO, 1979
Albesa Vil·la romana del Romeràl	ROM s. IV dC	Mosaic B (emblema Z) amb composició d'ocells i motius vegetals.	MARÍ & REVILLA, 2006
Albesa Vil·la romana del Romeràl	ROM s. IV dC	Mosaic E . Composició de rombes que inclouen diversos vegetals (palmes, etc., un d'ells d'heura).	MARÍ & REVILLA, 2006
ORNAMENTACIÓ, JOIERIA, ORFEBRERIA			
<i>Portus Dianium</i>	ROM s. II dC	Ornamentació funerària. Fragment de fulla d'heura en bronze, que conserva el nom de l'orfebre en un <i>Horreum</i> amortitzat de <i>Portus Dianium</i> (Dènia).	LEVANTE, 2010

Altafulla Vil·la romana de Els Munts	ROM s. III dC	Peça tallada en ònix, amb una fina decoració en relleu amb motius vegetals de fulles d'heura, possiblement dins d'una marmita de bronze.	TARRATS <i>et al.</i> , 1998 Fig 12
La Vila Joiosa	ROM s.I dC	Cap de Silè en nansa de bronze, adult, amb barba, banyes i corona d'heura (excavació Camí La Vila II)	EL PERIÒDIC, 2011
Gavà Les Sorres	ROM S. III dC	Ornamentació domèstica en aplic de <i>situla</i> (gerra) de bronze, amb forma de Bacus i amb corona d'heura i pàmpols.	MUSEU DE GAVÀ, 2009; MAYNÉ <i>et al.</i> , 2013
ESCULTURA			
<i>Tarraco</i>	ROM S I-II dC	Marbre. Màscara en relleu amb rostre jove (Bacus, sàtir?) guarnit amb corona vegetal de fulles d'heura, pàmpols i raïm. Fragment d'un gran vas monumental que decoraria el fòrum provincial. MNAT 505	TARRATS, 2003
<i>Tarraco</i>	ROM S II dC	Marbre. Fragment (vora) de vas monumental amb representacions de Bacus i Silè, amb garlandes amb heura i vinya. MNAT 45459	Museu Arqueològic de Tarragona
Tossa de Mar Vil·la romana dels Ametllers	ROM s. II dC	Base de columna o suport cilíndric, de marbre. Localitzada entre el nimfeu i ja piscina del jardí N de la vil·la <i>Turissa</i> .	PALAHÍ & NOLLA, 2010
<i>Iluro</i>	ROM s. II-III dC	Baix relleu en marbre: Pilastra, possiblement pertanyent a un moble d'exterior, decorada amb plantes de jardí, entre les quals, heura. No és segura l'atribució a la Vil·la romana de Torre Llauder. Podria provenir del taller de l'Alcúdia d'Elx (Ramos Folques, 1953 in Clariana 1999)	RAMOS FOLQUES, 1953; CLARIANA, 1999; GARCIA, 2012
Granollers	ROM s. II dC	Cap de Bacus jove de marbre. (reproducció)- Garlanda d'heura i/o pàmpols entre rínxols - Museu de Granollers 12616	Exposició " <i>El sexe a l'època romana</i> " Empúries, 2015. MAC; MAYNÉ <i>et al.</i> , 2013; MUSEU DE GRANOLLERS, 2015
Torís (Ribera Alta)	ROM s/d	Cap de Dionís de marbre coronat d'heura. Trobat al s. XIX, avui es considera perdut	ARASA, 2004 Fig. 15
<i>Saguntum</i>	ROM s/d	Herma de Sagunt. Peu de taula en marbre groc/calçària que representa Dionís o algun personatge del seu <i>thiasos</i> . Avui es considera perduda.	ARASA, 2004 Fig. 8
PINTURA MURAL			
<i>Iluro</i> Vil·la romana de Torre Llauder	ROM s.II-III dC	Estucs de sostre decorats. Guix pintat sobre morter de calç i sorra. Una de les poques representacions d'heura en els pocs fragments de pintura romana a Catalunya.	GARCIA, 2012: 72
MOSTRES BIOLÒGIQUES ORGÀNIQUES			
Ullastret Illa d'en Reixac	IBE	POL·LEN Grans de pol·len identificats com a <i>Hedera cf. helix</i> , en la mostra 150 (secció), no acetolitzada. Cronologia d'ocupació ibèrica del poblat.	BURJACHS, 1999; MATA <i>et al.</i> , 2010

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES DE L'ANNEX 1

ALEMANY, J. (1995)- La casa romana del carrer de Lladó de Badalona. Anuari del *Museu de Badalona* 6: 7-13

AJUNTAMENT DE BARCELONA (2015) – *Domus Avinyó*. Tríptic informatiu MUHBA. Museu d'Història de Barcelona, Barcelona

ARANEGUI, C., C. MATA & J. PÉREZ BALLESTER, J. (eds.)(1997) - *Damas y caballeros en la ciudad ibérica: las cerámicas de Lliria (Valencia)*. Cátedra Historia/ Serie Menor, Madrid

ARASA GIL, F. & V. ESCRIVÀ TORRES (1993) - Noves troballes epigràfiques de *Valentia*. *Saguntum* 26: 215-228

ARASA GIL, F. (2013) - La colección perdida. La colección de Antigüedades del Museo del palacio Arzobispal de Valencia. *In: ARCINIEGA, Luis (ed.): Memoria y significado: Uso y recepción de los vestigios del pasado*. Universitat de València, València: 161-186

ARASA GIL, F. (2004) - Esculturas romanas desaparecidas al País Valencià. *Archivo de Prehistoria Levantina* 25: 301- 344

BARRAL, X. & R. MANENT (1989). *L'Arqueologia a Catalunya*. Edicions Destino, Barcelona

BELFIORE, J.C. (2010). *Dictionnaire des Croyances et symboles de l'Antiquité*. Larousse, París

BALIL, A. (1978) - El Mosaico de "Los Trabajos de Hércules" hallado en Liria (Valencia). *Archivo de Prehistoria Levantina* 15: 265 - 275

BALIL, A. (1981) - Esculturas romanas de la Península Ibérica (IV). *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología* [Valladolid] 47: 214-236.

- BELTRÁN DE HEREDIA, J., F. BURJACHS, I. EXPÓSITO, J. TRESSERRAS JUAN & J. C. MATAMALA (2007) - Estudio del "jardín" funerario de la necrópolis de la plaza Vila de Madrid a partir de las investigaciones arqueobotánicas. *QARHIS* (Epoca 2) 3: 95-106
- BELTRÁN LLORIS, F. (1998) - Las inscripciones del "Mausoleo de Fabara" (Zaragoza). *Caesaraugusta* 74: 253-264
- BURJACHS, J. (1999) - El pol·len. In: Martín, A., R. Buxó, J. López & M. Mataró (eds.), Excavacions arqueològiques a l'illa d'en Reixac (1987-1992). *Monografies d'Ullastret*, 1. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Ullastret : 255-257
- BUXÓ, R. (2005) - Arqueobotànica i restauració dels jardins antics. In: X. Aquilué & J. Monturiol (coord.), *Jardins d'Empúries. La jardineria en època romana*. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, L'Escala: 95-98
- CANEVA, G. (2009) - The Augustus botanical code: the message of the *Ara Pacis*. *Boccone* 23: 63-77
- CARBONELL, J. (2005) - Plantes, flors i arbres en els textos grecollatins. In: X. Aquilué & J. Monturiol (coord.), *Jardins d'Empúries. La jardineria en època romana*. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, L'Escala: 12-21
- CASTAÑER, P. (2005) - *Les uillae*: jardineria i horticultura. In: X. Aquilué & J. Monturiol (coord.), *Jardins d'Empúries. La jardineria en època romana*. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, L'Escala: 39-46
- CELIS BETRIU, R. (2008) - *Les llànties romanes de Baetulo*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona.
- CLARIANA, J.F. (1999) – Elements decoratius de *viridaria* procedents d'*Iluro* i la seva àrea rural. *XVI Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró.: 59-74
- COMAS, M. & E. GURRI (coord.) (2003) - *Baetulo Ciutat Romana*. Museu de Badalona, Badalona.
- CORTÈS, A. (2011)- L'arquitectura domèstica de la ciutat romana de Barcino. *QUARHIS* (Època 2) 7: 11-66
- COSTA RIBAS, B. (2014) - El procés d'integració d'Ybošim a l'Imperi Romà: qüestions jurídiques i polítiques. II. La municipalització. *Fites* 14: 9-28
- DIMBLEBY, G.W. & E. GRÜGER (2002). Pollen analysis of Soil Samples from the A.D. 79 Level: Pompeii, Oplontis and Boscoreale. In: W.H. Jashemski & F.G. Meyer (eds.), *The Natural History of Pompeii*. Cambridge University Press, Cambridge : 181-216

EL PERIÒDIC (2011)- Nuevas investigaciones revelan la excepcionalidad de 11 piezas romanas de bronce de La Vila. ElPeriodic.com edició Vila-joiosa. 10.9.2011 [en línia]. http://www.elperiodic.com/villajoyosa/noticias/136004_nuevas-investigaciones-revelan-excepcionalidad-piezas-romanas-bronce-vila.html [Accés 14/9/2015]

GARCIA, J., coord. (2012) - *Vil·la romana de Torre Llauder*. Catàleg de l'Exposició. Institut Municipal d'Acció Cultural i Museu de Mataró, Mataró.

GARCÍA MARTÍN, J. M. (2007) - *Guía-Catálogo del Museo Arqueológico de Alicante*. In: Azuar Ruiz, R., M. Olcina & J.A. Soler (eds. Serie Catálogos de exposiciones permanentes del MARQ, Alacant.

GÓMEZ PANTOJA, J. (coord.) (2013) - *Hispania Epigraphica. Online database. Roman Inscriptions from the Iberian Peninsula*. Actualització 13/11/2013 [en línia]. Universidad de Alcalá, Alcalá de Henares. <http://eda-bea.es> [Accés 10/9/2015]

GRIMAL, P. (1984)- *Les jardins romains*. 3ème ed. Fayard, Paris.

GRÜGER, E., B. THULIN, J. MÜLLER, J. SCHNEIDER, J. ALEFS & F.W. WELTER-SCHULTES (2002)- Environmental changes in and around Lake Avernus in Greek and Roman times. In: W.H. Jashemski & F.G. Meyer (eds.), *The Natural History of Pompeii*. Cambridge University Press, Cambridge : 240-273

GUIRAL, C. & A. MOSTALAC (2005) - Representació d'arbres, flors i plantes en la pintura romana. In: X. Aquilué & J. Monturiol (coord.), *Jardins d'Empúries. La jardineria en època romana*. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, L'Escala: 53-60

HERNÁNDEZ PÉREZ, R. (2001) - Poesía latina sepulcral de la Hispania romana: estudio de los tópicos y sus formulaciones. *Cuadernos de Filología*. Anejo XLIII (Valencia): 63-65, 113-114, nº 62, 64, 120

IZQUIERDO, I. & J. PÉREZ BALLESTER (2005) - Grupos de edad y género en un nuevo vaso del Tossal de Sant Miquel de Lliria (València). *Saguntum* 73: 85-103

JASHEMSKI, W.F., F.G. MEYER & M. RICCIARDI (2002) - Plants: Evidence from Wall Paintings, Mosaics, Sculpture, Plant Remains, Graffiti, Inscriptions and ancient Authors. In: W.H. Jashemski & F.G. Meyer (eds.), *The Natural History of Pompeii*. Cambridge University Press, Cambridge: 80-180

KOPPEL, E.M. (2005)- Representació d'arbres, flors i plantes en l'escultura romana. In: X. Aquilué & J. Monturiol (coord.), *Jardins d'Empúries. La jardineria en època romana*. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, L'Escala: 61-68

- LEVANTE (2010) - Unas obras en Dénia sacan a la luz tres tumbas y un gran almacén de época romana. Levante-EMD, edició digital 26/8/2010 [en línia] <http://www.levante-emv.com/comarcas/2010/08/26/obras-denia-sacan-luz-tres-tumbas-gran-almacen-epoca-romana/733819.html> [Accés 14/9/2015]
- LÓPEZ PÉREZ, A. (2011) - El lenguaje iconográfico de la cultura ibérica. *Revista de arqueología* 32: 14 -27
- LÓPEZ VILAR, J. & D. GOROSTIDI (2015) - Noves consideracions sobre la inscripció tarraconense de la beata Thecla (segle V). *Pyrenae* 46 (1): 131-146
- MARÍ, L. & V. REVILLA (2006) - *La Vil·la romana del Romeral. Els Mosaics*. Ajuntament d'Albesa i Diputació de Lleida
- MATA PARREÑO, C., E. BADAL GARCÍA, E. COLLADO & P. P. RIPOLLÈS (2010) - *Flora ibérica. De lo real a lo imaginario*. Servicio de Investigación Prehistórica del Museo de Prehistoria de Valencia, Trabajos Varios 111. Diputació de València, València
- MAYNÉ, J., F. GARCIA, A.M. GARRIDO & E. GURRI (coord.) (2013) – *El sexe a l'època romana*. Catàleg de l'Exposició- Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Museu d'Arqueologia de Catalunya- Arqueoxarxa- Museu de Badalona, Barcelona
- MECD (MINISTERIO DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE) (2012) - *Reapertura del Museu monogràfic I Necròpolis púnica del Puig des Molins. Dossier de Premsa. Ibiza, 13 de diciembre de 2012*. Ministerio De Educación Cultura y Deporte - Govern de les Illes Balears, Eivissa.
- MELGUIZO AÍSA, S. (2005)- *Mausoleo de Fabara, Zaragoza*
- NAVARRO SÀEZ, R. (1979) - *Los mosaicos romanos de Tarragona*. Tesi Doctoral, inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona
- MUSEU DE GAVÀ (2009) - *Figureta de Bacus*. In: *Descobreix una Joia del Museu*. 18 de Maig 2009. Dia Internacional dels Museus. Museu de Gavà. [en línia] http://cultura.gencat.cat/web/.content/dgpc/documents/documents_2009/dim_2009/gava_museu_de_gava_ii.pdf [Accés 15/9/2015]
- MUSEU DE GRANOLLERS (2015)- *Testa de Bacus jove (efeb), amb corona de pàmpols i gotims*. In: *Mirades i Lectures del Museu Museu de Granollers*. [en línia] <http://www.museugranollers.org/mirades/lectures.html> [Accés 16/9/2015]
- OLMOS, R. & I GRAU (2005)- *El Vas dels Guerrers de la Serreta*. *Recerques del Museu d'Alcoi*, 14: 79-98

- PALAHÍ, L. & J.M. NOLLA (2010) - *Felix Turissa. La vil·la romana dels Ametllers i el seu fundus (Tossa de Mar, la Selva)*. Col·lecció Documenta, 12. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya - Ajuntament de Tossa de Mar - Institut d'Estudis Catalans - Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona
- PÉREZ ALMOGUERA, A. (2003) - Nuevos datos de epigrafía ilerdense. *Revista d'Arqueologia de Ponent (RAP)* 13: 337-343
- PREVOSTI, M. (1981) – I, *Cronologia i Poblament a l' àrea rural d'Iluro*. Fundació Iluro, Mataró
- RAMOS FOLQUES, A. (1953) - Mapa arqueològic del término municipal de Elche (Alicante). *Archivo Español de Arqueología* CSIC 26: 324-354
- RAYA DE CÁRDENAS, M. (1993) - Aportación a la arquitectura funeraria romana de Barcino: los frisos del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona. *III Congrés d'història de Barcelona. Ponències i Comunicacions. Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 1993*. Vol. I. Ajuntament de Barcelona, Barcelona: 99-104
- REIG SEGUÍ, C. (2000) - El armamento de la necrópolis ibérica de la Serreta de Alcoi (Alicante, España). *Gladius* 20: 75-117
- REVILLA, V. & J.SANTACANA (2015) - *Catalunya romana*. Rafael Dalmau Editor, Barcelona.
- SANTOS, M. (2005) - L'espai del jardí en la casa urbana romana. In: X. Aquilué & J. Monturiol (coord.), *Jardins d'Empúries. La jardineria en època romana*. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, L'Escala: 28-38
- SEGURA, S. & J. TORRES (2009) - *Historia de las Plantas en el mundo antiguo*. CSIC – Publicaciones de la Universidad de Deusto, Bilbao
- SERRA RÀFOLS, J.C. (1936) - Excavacions a Badalona. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* 1927-31: 100-112
- TARRATS BOU, F., J. M. MACIAS SOLÉ, E. RAMON SARIÑENA & J. A. REMOLA VALLVERDÚ (1998) - Excavacions a l'àrea residencial de la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès). *Empúries* 51: 197-225.
- TARRATS BOU, F. (coord.) (2003) - *El Renaixement de Tàrraco, 1563: Lluís Pons d'Icart i Anton Van den Wyngaerde*, Guia de l'exposició [en línia] Museu Nacional Arqueològic de Tarragona. <http://www.mnat.cat/exposic/pons/cat/museufot.htm> [Accés 20/9/2015]
- TORTOSA, T. (2007) - ¿Mujer/divinidad?: 'Lo femenino' en la iconografía ibérica de época hel·lenística. *Complutum* 18: 237-246

TREMOLEDA, J. (2005) - Representacions d'arbres, flors i plantes en la ceràmica romana i arts menors. *In*: X. Aquilué & J. Monturiol (coord.), *Jardins d'Empúries. La jardineria en època romana*. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, L'Escala: 75-83

VALCÁRCEL, V., H.A. McALLISTER, A. RUTHERFORD & R.R. MILL (2003). *Hedera* L. *In*: S. Castroviejo *et al.* (eds.), *Flora Iberica*, vol. 10. Real Jardín Botánico-CSIC, Madrid: 3-12